

DOC. DR HAB. ALEKSANDER DYMACZEWSKI

(19 II 1930 – 6 III 1984)

W dniu 6 marca 1984 r. zmarł w Poznaniu po ciężkiej chorobie doc. dr hab. Aleksander Dymaczeński, wieloletni kierownik Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN.

Urodził się 19 lutego 1930 r. w Poznaniu z ojca Jana i matki Gertrudy Nowickiej. Okres okupacji spędził w swoim rodzinnym mieście, pracując pod koniec wojny jako ślusarz w zakładach naprawczych samochodów. Po wojnie uczęszczał do Gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu, gdzie otrzymał świadectwo dojrzałości w 1949 r. W tym samym roku rozpoczął studia na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Poznańskiego, które ukończył w 1953 r. pracą magisterską „Osadnictwo wczesnośredniowieczne w południowej części Ostrowa Tumskiego w Poznaniu”. Pracę zawodową podjął w czasie studiów. Od 1 lutego 1950 r. do września 1952 r. pracował w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, a następnie przeszedł do pracy w Kierownictwie Badań nad Początkami Państwa Polskiego, gdzie był zatrudniony w placówce Poznań-Gród. Od momentu powstania Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN do śmierci związany był z jego Zakładem w Poznaniu. Od 1955 r. był zastępcą kierownika Zakładu Archeologii Wielkopolski i Pomorza IHKM PAN, a w grudniu 1965 r. został

powołany na stanowisko kierownika tego Zakładu, którą to funkcję pełnił do 31 marca 1982 r. Tam też przeszedł wszystkie szczeble swojej kariery naukowej.

Początki pracy naukowej Aleksandra Dymaczewskiego w dwóch zróżnicowanych pod względem profilu badawczego instytucjach rozstrzygły o kierunkach Jego zainteresowań. Udział w prowadzonych przez Muzeum Archeologiczne w Poznaniu badaniach stanowisk pradziejowych, w tym wykopaliska cmentarzysk z okresu rzymskiego w Młodzikowie i Żrenicy k. Środy, miały zasadniczy wpływ na sformułowanie głównego programu badawczego. Studia nad materiałami z badanych przez siebie stanowisk z Wielkopolski, a następnie ich opracowania źródłowe, doprowadziły do wyeksponowania problematyki, która z czasem stała się Jego pasją badawczą – problematyki rozwoju gospodarczego społeczeństw barbarzyńskich Europy Środkowej u schyłku starożytności. Podstawowe zręby swojego programu badawczego przedstawił Aleksander Dymaczewski w napisanej pod kierunkiem prof. dra W. Hensla i obronionej w 1961 r. rozprawie doktorskiej „Osadnictwo okresów późnolatańskiego i rzymskiego na Pomorzu Zachodnim”.

Wybór regionu do badań nie był tu przypadkowy; pozostawał w ścisłym związku z generalną koncepcją, której pierwsze załóżki kształtowały się w początkach działalności Zmarłego, zwłaszcza od momentu podjęcia pracy w Kierownictwie Badań nad Początkami Państwa Polskiego. Skupione w tej instytucji, wchłoniętej następnie w ramy organizacyjne Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN, środowisko naukowe i uprawiana w nim problematyka wyrażały dążenia inicjujących badania nad genezą państwa polskiego przedstawicieli dyscyplin historycznych o zróżnicowanych orientacjach badawczych, przede wszystkim antropologii, etnologii, językoznawstwa i historii. Wpłynęły one w zasadniczy sposób na ukształtowanie horyzontów myślowych młodych wówczas archeologów, do których grona należał Aleksander Dymaczewski. Program badawczy i metody jego realizacji, wypracowane na styku różnych dyscyplin, których ładunek metodologiczny znacznie przewyższał stan zaawansowania teoretycznego archeologii, skłaniały do refleksji o konieczności zbudowania schematu postępowania badawczego wykraczającego poza dotychczasową rolę archeologa klasyfikującego zabytki kultury materialnej i dostarczającego ilustracji poglądom niejednokrotnie sformułowanym dość dowolnie, i to zazwyczaj przez przedstawicieli innych dyscyplin. Tym bardziej że stochastyczny – według wyrażenia A. Dymaczewskiego – charakter źródeł archeologicznych stwarza szansę ujawniania różnego rodzaju prawidłowości w znacznie większym stopniu aniżeli źródła pisane o dużej dozie sugestii (zwłaszcza w odniesieniu do epok pozbawionych dostatecznych informacji) do uprawiania historii zdarzeniowej. Tego rodzaju refleksje prowadziły do konkluzji, że wymowa źródeł nie jest istotą samą w sobie, z której bezpośrednio wynikają określone wnioski, lecz uzależniona jest od kwestionariusza stawianych owym źródłom pytań, do których sformułowania nieodzowne jest odpowiednie przygotowanie teoretyczne.

Owa świadomość konieczności uteoretycznienia badań archeologicznych (o czym A. Dymaczewski niejednokrotnie wprost sygnalizował w swoich pracach) daje się czytelnie zilustrować pobieżną chociażby analizą kształtowania się Jego drogi naukowej.

Otóż najistotniejszy moment, nadający zasadniczy impuls dla uprawianej następnie problematyki zawiera się w powiązaniu przezeń poglądu H. J. Eggersa o kurhanach lubieszewskich jako miejscach pochówków germańskich naczelników plemiennych z aktualnym wówczas na warsztacie historyków zagadnieniem udziału obcych etnicznie elementów w rozwoju społeczeństw będących u progu państwowości. Zauważmy, iż w reakcji A. Dymaczewskiego na ogłoszenie owego poglądu eksponowane miejsce zajmuje przede wszystkim sformułowanie problemu nie należącego wówczas do powszechnych w praktyce badawczej archeologii. Dodać przy tym trzeba, iż tego rodzaju zagadnienia, jak rola zewnętrznych czynników zmian społecznych, do dziś stanowią istotny problem badawczy w antropologii kulturowej i socjologii.

Połączenie tych zagadnień z jednym z najistotniejszych, wypracowanych jeszcze w okresie międzywojennym, zadań archeologii, jakim było udokumentowanie tubylczości plemion słowiańskich na ziemiach Polski, prowadziło do wniosku, iż zagadnienia etnogenezy Słowian nie mogą być rozwiązywane bez analizy tych procesów zachodzących w społeczeństwach Germanów. Region Pomorza Zachodniego, a następnie całej zachodniej strefy Bałtyku, w związku z jego

specyfiką, jaką zazwyczaj cechuje sfera kontaktowa sąsiadujących ze sobą społeczeństw, stwarzał więc doskonale możliwości badawcze.

Tworząc ów program jego Autor zdawał sobie sprawę, iż stan przygotowania źródeł archeologicznych do tego rodzaju badań nie jest wystarczający. Wyrazem tego były wielokrotnie zresztą próby wprowadzania statystyki matematycznej do archeologii. Uświadamiając sobie fakt, iż z pozostałości materialnych trudno wysnuwać wnioski na temat atrybucji etnicznej ich nosicieli, starał się je porządkować w taki sposób, aby umożliwiały bezpośrednią weryfikację równolegle szkicowanych problemów pośrednich, które w ostatecznym rozrachunku miały na celu stworzenie podstaw do rozstrzygnięcia zagadnień etnicznych. Najważniejszą drogę w tym kierunku widział poprzez badania osadnicze i gospodarcze. U podstaw jej tkwiły założenia intensywnie rozwijanych w latach sześćdziesiątych badań osadniczych, założenia o możliwości odtwarzania tą drogą podziałów plemiennych, mających z kolei na celu dostarczenie argumentów do rozstrzygnięć o podziałach etnicznych, pokrywających się w części z granicami plemiennymi. Rosnąca konceptualizacja archeologii prowadziła wszakże do wniosków niezgodnych z tymi oczekiwaniami. Odrębności wydzielanych na podstawie źródeł archeologicznych jednostek osadniczych tłumaczono tedy zróżnicowanymi warunkami środowiska naturalnego i pozostającej w związku z nim działalności gospodarczej. Przenikające do archeologii za pośrednictwem historii elementy metodologii marksistowskiej kształtowały nadto opinię, że działalność gospodarcza jest czynnikiem determinującym rozwój społeczny i kulturowy. Skłaniało to w rezultacie do zmian orientacji badawczej. O ile tedy w rozprawie doktorskiej akcenty na zagadnienia osadnicze i gospodarcze rozłożone zostały w przybliżeniu równomiernie, to opublikowana w 1968 r. praca habilitacyjna: „Zachodnia strefa Basenu Bałtyckiego w późnej starożytności” w całości jest już poświęcona problematyce gospodarczej.

Tak ukierunkowane badania miały być etapem poprzedzającym rozważania nad strukturą organizacji społecznej plemion Europy północno-środkowej u schyłku starożytności. Jednakże wbrew zapewnieniom Autora, iż stanowią one „skrót szerzej pomyślanej rozprawy”, w istocie zamykają ów nader interesujący program badawczy. Późniejsze bowiem prace w nieznacznym już stopniu stanowią kontynuację sformułowanych uprzednio założeń: są wyrazem rezygnacji z owych badań, obejmujących szeroki wachlarz problemów do dziś aktualnych w takich dziedzinach, jak historia gospodarcza, ekonomia czy socjologia.

Badania nad wczesnym średniowieczem zarówno terenowe (Poznań, Santok, Mietlica), jak i opracowania źródłowe – badania, którymi rozpoczął karierę naukową – pomimo iż uczestniczył w nich przez cały okres swej pracy naukowej, stanowiły dla Niego raczej pole do eksperymentów nad klasyfikacją źródeł archeologicznych, bądź też pośrednio wiązały się z ową generalną koncepcją, dotyczącą pogranicza zróżnicowanych etnicznie i kulturowo społeczeństw, jak chociażby problemy adaptacyjne Słowian w środowisku wysoko rozwiniętych społeczeństw postantycznych. Temat ten pozostający w związku z wieloletnimi badaniami wykopaliskowymi w Bułgarii (Styrmien, Odercy), w których aktywnie uczestniczył począwszy od 1961 r., był przedmiotem Jego intensywniej ostatnio pracy, realizowanej m. in. na podstawie ceramiki bizantyńskiej i wczesnośredniowiecznej, której nie zdążył już ukończyć.

Podjęcie nowej problematyki badawczej, pomimo iż realizowana uprzednio nie została doprowadzona do końca w zapowiadanej przezeń formie, jest swoistym wyrazem owej rezygnacji, dodatkowo potwierdzonym wzrastającym angażowaniem się w prace znacznie odbiegające swym charakterem od tych, którymi uprzednio się pasjonował, np. prace z zakresu dokumentacji i informacji naukowej.

Trudno wskazać obecnie na jednoznaczne tego przyczyny. Rezygnacja nie wynikała bowiem z konieczności zmiany ukształtowanego już profilu badawczego. Źródła jej zdają się tkwić w strukturze osobowości i zjawiskach natury społecznej, w sprzecznościach wynikających z owego podwójnego układu odniesienia, którym zdeterminowana jest egzystencja jednostki. Rozdźwięk ten coraz bardziej przybierający na sile powodował, jak można było zauważyć, wzrastający niepokój o sens swojej działalności. Nielatwa do ujęcia w konwencjonalne schematy osobowość Zmarłego, uwikłana w różnego rodzaju sprzeczności również z organizacyjną stroną nauki, stała się w takiej sytuacji tworzywem podatnym do przeżywania owych ponadindywidual-

nych zjawisk jako osobistych niepowodzeń. W wyłaniającym się stąd poczuciu braku akceptacji w środowisku projektowanego przezeń programu syntezy dziejów społeczeństw środkowo-europejskich u schyłku starożytności, zdają się tkwić przyczyny zwątpienia i wewnętrznych konfliktów wobec już ukształtowanej własnej struktury psychicznej i pozostającej z nią w związku twórczości naukowej. Wyrazem tego był niechętny od pewnego czasu, w bardziej krytycznych momentach niekiedy wręcz pogardliwy stosunek do napisanych przez siebie prac. Zwątpienie i pesymizm, przechodzące z czasem w stan bezradności, szczególnie narastającej w ciągu ostatnich lat życia, przekształcały się w swoisty nihilizm obronny nie sprzyjający życiowej harmonii. Spróbujmy wszak ową pełną egzystencjonalnego lęku osobowość ująć słowami L. Durrella: „Są ludzie jakby po to urodzeni, żeby rozsiewać większą niż inni miarę dobrego i złego, bezwiedni nosiciele chorób, których nie potrafią uleczyć. Myślę, że powinniśmy tych ludzi studiować, bo kto wie czy nie pobudzają oni twórczości w tym samym stopniu, w jakim pozornie szerzą lub starają się szerzyć zamęt”.

Bogactwo problematyki przedstawionej w skondensowanej twórczości pisarskiej stanowi źródło inspiracji do podejmowania tematów, o których dziś jeszcze sądzi się, iż wykraczają poza kompetencje archeologa. Doświadczenia swoje w tym względzie starał się przekazać młodszemu pokoleniu archeologów, z którymi współpracował. Pod Jego kierunkiem powstały 4 prace doktorskie oraz 1 praca habilitacyjna.

W ostatnich latach kierował również pracami Zespołu do Spraw Informacji i Dokumentacji Naukowej, w ramach których redagował „Polish Archaeological Abstracts” (14 tomów) oraz „Bibliografię Polskiej Archeologii Pradziejowej i Wczesnośredniowiecznej”.

Osiągnięcia doc. dra Aleksandra Dymaczewskiego wbrew Jego osobistemu przekonaniu o wartości stworzonego przez siebie dzieła, znalazły uznanie towarzystw naukowych, do których został powołany. Był członkiem Rady Stałej Międzynarodowej Unii Archeologii Słowiańskiej, członkiem Komisji Bałkanistycznej i Komitetu Słowianoznawstwa PAN, członkiem Rady Naukowej Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN, Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i wielu innych. Odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi, odznaczeniami honorowymi za zasługi dla rozwoju województw: bydgoskiego, poznańskiego i szczebińskiego, Odznaką za Opiekę nad Zabytkami Ministra Kultury i Sztuki.

Śmierć dosięgła Go niespodziewanie, w momencie długo oczekiwanej przezeń integracji osobowości i powracającej radości życia, odsłaniając tym samym jeden z paradoksów ludzkiej egzystencji.

BIBLIOGRAFIA PRAC ALEKSANDRA DYMACZEWSKIEGO

- 1 – *Ślady średniowiecznych smolarni w Wielkopolsce*, Prz. Arch., t. 9, z. 1: 1951, s. 123-126;
- 2 – *Osadnictwo wczesnośredniowieczne w południowej części Ostrowa Tumskiego w Poznaniu*, „Przegląd Zachodni”, R. 11: 1955, nr 1-2, s. 357-376 (z L. Leciejewiczem);
- 3 – *Cmentarzysko w Żrenicy, pow. Środa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza – Archeologia, Etnografia”, nr 1: 1958, s. 3-34;
- 4 – *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa*. FAP t. 8-9: 1958, s. 199-442;
- 5 – Rec.: H. J. Eggers, *Lübsow, ein germanischer Fürstensitz der älteren Kaiserzeit*, „Prähistorische Zeitschrift”, t. 34-35: (1949-1950) 1953, s. 58-111, APolski, t. 2: 1958, s. 128-132;
- 6 – *Problematyka archeologiczna Ziemi Zachodnich*, Zachodnia Agencja Prasowa. Materiały, R. 3: 1959, nr 119 (223-M), s. 1-12;
- 7 – *Santok przed tysiącem lat*, „Głos Wielkopolski”, R. 16: 1960, nr 278, s. 5;
- 8 – *Badania wykopaliskowe w ogrodzie przy ul. Wieżowej 2-4 w Poznaniu w latach 1939, 1950-1953*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 3, red. W. Hensel, Wrocław – Warszawa 1961, s. 139-228;
- 9 – *Aus den neueren Entdeckungen auf den Gräberfeldern der römischen Kaiserzeit in Grosspolen*, APolona, t. 4: 1962, s. 257-269;
- 10 – *Osada z okresu wpływów rzymskich w Santoku w pow. gorzowskim*, [w:] *Munera Archaeologica Josepho Kostrzewski [...] oblata*, Poznań 1963, s. 331-336;
- 11 – *W sprawie przemian gospodarczych u schyłku starożytności w północno-środkowej Europie*, APolski, t. 8:

1963, s. 303-317; 12 – *Z problematyki gospodarczej zachodniej strefy Basenu Bałtyckiego w późnej starożytności*, Spraw. PAN, Kraków, styczeń-czerwiec 1963, s. 34-39; 13 – *Die Wiederaufnahmen der archäologischen Forschungen auf dem Burgwall in Santok Kreis Gorzów Wielkopolski*, APolona, t. 6: 1964, s. 279-291 (z Z. Hołowińską); 14 – *Aus den Forschungen über das Siedlungswesen der Spät-La-Tène und römischen Kaiserzeit in Westpommern*, APolona, t. 7: 1964, s. 114-134; 15 – *Z problematyki gospodarczej zachodniej strefy Basenu Bałtyckiego w późnej starożytności*, [w:] *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, nr 1, ogóln. zbioru nr 68, (1963) 1964, s. 62-65; 16 – *Materiały z badań archeologicznych w Bułgarii w 1961 r.*, Sl. Ant., t. 12: 1965, s. 235-287 (z Z. Hilczerówną i T. Wiślańskim); 17 – *Uwagi o wartości poznawczej źródeł archeologicznych do dziejów rolnictwa starożytnej Skandynawii*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 1, ogóln. zbioru nr 71 (1964) 1965, s. 61-64; 18 – *Kilka uwag o zadaniach i metodzie badań nad osadnictwem pradziejowym*, APolski, t. 11: 1966, s. 267-289; 19 – *Wyniki badań wykopaliskowych na grodzisku w Styrmen okręg Ruse (Bułgaria) w latach 1961-1964*, Sl. Ant., t. 13: 1966, s. 271-315 (z U. Dymaczewską i Z. Hilczerówną); 20 – Rec.: P. N. Tretiakov, *Fino-Ugry, Balty i Słowianie na Dnieprze i Wolgę*, Moskwa–Leningrad 1966, Sl. Ant., t. 14: 1967, s. 373-380; 21 – *Santok wczesno-średniowieczny. Wyniki badań wykopaliskowych we wnętrzu grodu w latach 1958-1961*, Sl. Ant., t. 14: 1967, s. 185-241 (z U. Dymaczewską); 22 – *Badania archeologiczne Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Bułgarii w 1967 r.*, Sl. Ant., t. 15: 1968, s. 362-364 (z Z. Hilczerówną); 23 – *Odercy, okr. Tolbuchin*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1967”, Warszawa 1968, s. 247-248; 24 – *O systematyzacji typologicznej w archeologii. Uwagi na marginesie pracy R. M. Pernička, Die Keramik der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren*, Brno 1966, Sl. Ant., t. 15: 1968, s. 263-274; 25 – Rec.: Ch. Warnke, *Die Anfänge des Fernhandels in Polen (900-1025)*, Würzburg 1964, Sl. Ant., t. 15: 1968, s. 353-357; 26 – *Styrmen, okr. Ruse*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1967”, Warszawa 1968, s. 284-286; 27 – *Zachodnia strefa Basenu Bałtyckiego w późnej starożytności. Główne momenty rozwoju gospodarczego*, [w:] *Materiały do prahistorii ziem polskich*, cz. V, z. 3, Warszawa 1968, ss. 104; 28 – *Z badań archeologii skandynawskiej nad dziejami osadnictwa*, „Pomorania Antiqua”, t. 2: 1968, s. 411-416; 29 – *Ze stanu badań nad okresem wpływów rzymskich w Polsce*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 1, ogóln. zbioru nr 76, (1966) 1968, s. 81-87; 30 – *Styrmen, okr. Ruse*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1968”, Warszawa 1969, s. 300-302; 31 – *Badania archeologiczne Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Bułgarii w 1969 roku*, Sl. Ant., t. 17: 1970, s. 328-329; 32 – *Quelques problèmes du développement économique de la Bulgarie du nord-est à la période du Haut Moyen Age sur la base des fouilles effectuées à Styrmen de 1961-1964*, [w:] *I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, t. 5, Warszawa 1970, s. 62-70; 33 – *Rezultaty polskich archeologicznych issledowanij v gorodišče Styrmen okrug Ruse v Bolgarij (1962-1968)*, Sov. Arch., 1970 nr 3, s. 233-241 (z U. Dymaczewską, W. Henslem, Z. Hilczerówną); 34 – *Zagadnienia struktury gospodarczej i społecznej starożytnej Europy północno-środkowej*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 1, ogóln. zbioru nr 85 (1968) 1970, s. 88-93; 35 – *Badania wykopaliskowe IHKM PAN w miejscowości Odercy okręg Tolbuchin w 1970 roku*, Sl. Ant., t. 18: 1971, s. 393-395; 36 – *Odercy, okr. Tolbuchin*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1970”, Warszawa 1971, s. 272-273; 37 – *Próba zastosowania metody reprezentacyjnej w badaniach archeologicznych*, APolski, t. 16: 1971, s. 38-43; 38 – *Próba zastosowania metody reprezentacyjnej w badaniach nad osadnictwem pradziejowym*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 1, ogóln. zbioru nr 82 (1969) 1971, s. 90-92; 39 – *Wnioskowanie statystyczne w archeologii*, Spraw. Arch., t. 23: 1971, s. 285-292; 40 – *Ze stanu badań nad okresem późnolateńskim i rzymskim w Polsce*, Spraw. Arch., t. 23: 1971, s. 455-458; 41 – *Odercy, okr. Tolbuchin*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1971”, Warszawa 1972, s. 308-309; 42 – *Pierwsze kolokwium niemiecko-polskiej komisji archeologicznej w Lubuszu (Lebus) w NRD*, Sl. Ant., t. 19: 1972, s. 319-320; 43 – *Prace wykopaliskowe Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Bułgarii w 1971 r.*, Sl. Ant., t. 19: 1972, s. 317-319; 44 – *Zagadnienia struktury społecznej u schyłku starożytności w Europie północno-środkowej*, [w:] *Problemy badań archeologicznych Polski północno-zachodniej. Materiały z Sesji Naukowej zorganizowanej*

wanej z okazji 50-lecia Katedry Archeologii Pradziejowej i Wczesnośredniowiecznej UAM, Poznań 20-21 listopada 1969 roku, Poznań 1972, s. 149-157; 45 – Ze studiów nad typologią naczyń, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 1, ogóln. zbioru nr 84 (1970) 1972, s. 94-95; 46 – *Badania archeologiczne w Odcercy okręg Tolbuchin w Bułgarii w 1972 r.*, Sl. Ant., t. 20: 1973, s. 326-330; 47 – *Mathematische Statistik in der Archäologie*, [w:] *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques Beograd 9-15 Septembre 1971*, t. 2, red. G. Novak, Beograd 1973, s. 97-99; 48 – *Odcercy, okr. Tolbuchin (Bułgaria)*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1972”, Warszawa 1973, s. 302-304; 49 – *Probleme der Anpassung der Slawen an das Kulturmilieu der römischen Provinzen im Lichte archäologischer Materialien*, [w:] *Berichte über den II. Internationalen Kongress für Slawische Archäologie*, t. 3, Berlin 1973, s. 161-166; 50 – *Badania ratunkowe w kościele podominikańskim w Poznaniu przeprowadzone w roku 1957*, FAP, t. 24: 1974, s. 200-206; 51 – *Badania wykopaliskowe Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w 1970 r. w Odcercy, okr. Tolbuchin w Bułgarii*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 1, ogóln. zbioru nr 87 (1971) 1974, s. 91-93; 52 – *Die frühmittelalterliche Siedlung von Stämmen in Nordostbulgarien*, „Balcanoslavica”, t. 2: 1974, s. 17-31; 53 – *Działalność naukowo-badawcza Zakładu Archeologii Wielkopolski i Pomorza IHKM PAN w roku 1970*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 1, ogóln. zbioru nr 87 (1971) 1974, s. 93-94; 54 – *Odcercy (Bułgaria)*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1973”, Warszawa 1974, s. 306; 55 – *Polskie badania w dziedzinie archeologii słowiańskiej krajów naddunajsko-balkańskich*, [w:] *Balkanistyka polska*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974, s. 39-54 (z Z. Kurnatowską); 56 – *Struktury upraw rolnych na Pomorzu starożytnym*, „Studia Archaeologica Pomeranica”, Koszalin 1974, s. 153-158; 57 – *Die Ausgrabungen in Santok. Ergebnisse und Fragen der Weiterführung der Forschungen*, APolona, t. 16: 1975, s. 231-238; 58 – *Odcercy, okr. Tolbuchin (Bułgaria)*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1974”, Warszawa 1975, s. 306-307; 59 – *Z polskich badań archeologicznych w Bułgarii*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 91 (1973) 1975, s. 5-6; 60 – *Łagiewniki, gm. Kruszwica, woj. bydgoskie, stanowisko 5*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1975”, Warszawa 1976, s. 135; 61 – *Morze w kulturze plemion germańskich*, [w:] *Morze w kulturach świata*, red. A. Piskozub, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 221-237; 62 – *Archäologie und Statistik*, [w:] *Archäologie als Geschichtswissenschaft. Studien und Untersuchungen*, Berlin 1977, *Schriften zur Urund Frühgeschichte*, t. 30, s. 69-74; 63 – *Die Beziehungen der spätkaiser- und völkerwanderungszeitlichen Kulturen Polens und der DDR (Insbesondere die der Südgebiete)*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege”, t. 22: (1977) 1978, s. 303-309; 64 – *Mietlica, gm. Kruszwica, woj. bydgoskie, stanowisko I*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1977”, Warszawa 1978, s. 181; 65 – *Odcercy, okr. Tolbuchin*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1977”, Warszawa 1978, s. 294-295; 66 – *Die Ergebnisse polnisch-bulgarischer Ausgrabungen in Odärçi, bezirk Tolbuchin*, [w:] *Rapports du IIF^e Congrès International d'Archéologie Slave*, t. 1, Bratislava 1979, s. 221-224; 67 – *Mietlica, gm. Kruszwica, woj. bydgoskie, stanowisko I*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1978”, Warszawa 1979, s. 180-181; 68 – *Wstęp*, [w:] *Styrmen nad Jantrą (Bułgaria). Badania archeologiczne w latach 1961-1964 i 1967-1968*, red. W. Hensel, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980, s. 9-17; 69 – *Osadnictwo pradziejowe i starożytne*, [w:] *Styrmen nad Jantrą (Bułgaria). Badania archeologiczne w latach 1961-1964 i 1967-1968*, red. W. Hensel, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980, s. 19-68 (z U. Dymaczewską); 70 – *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Mietlicy, gm. Kruszwica, woj. bydgoskie*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 96 (1978) 1980, s. 14-16 (z S. Jernigan); 71 – *Résultats des fouilles archéologiques effectuées à Odärçi, département de Tolboukhine (Bułgaria), au cours des années 1967, 1969-1974 et 1976-1977 (partie occidentale)*, Sl. Ant., t. 27 (1980) 1981, s. 145-171 (z U. Dymaczewską); 72 – *Rec.: G. Mildemberger, Germanische Burgen. Veröffentlichungen der Altertumskommission im Provinzialinstitut für Westfälische Landes- und Volksforschung*, t. 6, Münster 1978, APolski, t. 27: (1982) 1983, s. 486-491.

Henryk Mamzer